В'ячеслав Рибаков

Давні втрати

...За спільного батька

Ми відповідаємо разом...

А.Твардовський

В цілковитій тиші пробило за п'ятнадцять на другу. Ніч прокочувалася над країною, відлітала на захід, а назустріч їй нескінченним потоком линули вісті.

Бесіда з німецьким представником відбулась надзвичайно вдало. Бажання скоординувати зусилля було однаковим в обох сторін. Недопоставки народного підприємства "Крупп і Краузе" Наркомважпрому, які вже другий тиждень турбували багатьох плановиків, вдалося тепер скостити з таким політичним виграшем, на який навіть важко було розраховувати. Плюс усе постачання буде прискорене. Та все ж таки тривога не відступала. Але, напевно, вона просто узвичаїлась за стільки років.

З серйозних справ на ніч залишалася лише зустріч з лейбористською делегацією. Навряд чи варто було чекати від неї дуже багато, але й недооцінювати теж не слід було. Втім, Сталін ніколи нічого не недооцінював. Він до всього намагався ставитися з рівною мірою відповідальності, по максимуму. Він ходив, відпочиваючи, по величезному, такому, що зав'язло у тиші, кабінету, — трохи згорбившись, заклавши руки за спину, — і дивився, як коливається біля навстіж розкритої темної кватирки шарувата сиза пелена. Пелена заповнювала кабінет, кусала очі. Накурено — хоч сокиру вішай. А назовні, певно, травневий розмай. Розмай — рай... У Горі травень — вже

літо. Втім, до календарного літа і тут залишалося декілька днів. Сталін ніяк не міг забути, яка виблискуюча сонячна злива хльостала увечері зовні по шибках, поки всередині обговорювалися складнощі й зиски заполярного нафтовидобутку.

Відчинилися двері й до кабінету влетіла, посміхаючись, дівчина-стенографістка.

— Ой, диму-то, диму! — вигукнула вона, замахавши в себе перед обличчям обома руками так, що ремінець сумочки трохи зіскочив з її вузенького, затягнутого светром, плеча. — Абсолютно не провітрюється! А на вулиці таке повітря!.. — Вона мрійно застогнала, закотила очі. Розмашисто шпурнула сумочку на свій стіл — пурхнули в сторони здмухнуті аркуші паперу, стенографістка з котячою чіпкістю ляснула по них долонями, прикрикнула строго: — Лежати! — розкрила сумочку, вилузнула з лежачої там пачки цигарку, чиркнула сірником. Вмостилася, випроставши ноги, на підвіконні під кватиркою. Одне задоволення було дивитися на неї. Сталін пішов до дівчини, огинаючи стіл для бесід, що витягнувся вздовж кабінету. Машинально поправив неакуратно поставлений фон Ратцем стілець. У ватяній тиші виразно поскрипував під чобітьми паркет.

— А добре ви з В'ячеслав Михаличем німця охмурили, — заявила стенографістка. У всій красі показавши юну шию, вона закинула голову й відважно пустила до кватирки струмінь диму, що пахнув ментолом. Світлозахисні окуляри з величезними круглими стеклами, що робили її схожою на бабку, з'їхали в неї з носу, вона зловила їх лівою рукою на потилиці і, опустивши голову, насунула на місце. — Мені просто сподобалося.

— Мені теж сподобалося, — відповів Сталін. Його ледь нудило. Треба було б теж вийти на повітря, подумав він. Тепер уже не встигнути. Ну, нічого, сяду — мине. Втомлюватися став, ай-ай...

— А з лейбористами надовго?

— Як піде, Іро, як піде... Замоталася, так?

— А то! Ну, я погуляла, кави цюкнула... у "Марсі". Це на Горького, знаєте? Метрів сімсот по парку і через майдан, якраз розім'ятися. І кафе гарне — галас, музика, щовечора нову групу крутять, вчора моя улюблена "Аліса" була. У таку погоду опівнічників повно. А наш буфет я, товаришу Сталін, не подобаю. Задушливо якось, чинно... І кава вічно одна "ребуста"!

— Ніколи не помічав, — насилу зберігаючи серйозність, сказав Сталін.

— Знаєте, от їсти мені теж все одне що. А пити треба з толком. Кава — це ж напій! Потім, коньяку ж у нас зовсім не дають, вірно? А в каву треба іноді трохи вірменського крапнути, ось стілечки...

Що б ти розумілася на коньяках, подумав Сталін з досадою і тут же схаменувся. От, знову, будь ласка. Хоч зараз до шкільного підручника: приклад націоналістичного пережитку. Адже першою думкою було не те, що про смаки не сперечаються, а те, що у дівчинки начисто відсутній смак. Вірменський їй подобається, треба ж таке. А їй навіть в голову не прийшло, що я можу образитися, подумав він і зненацька посміхнувся. Як же чудово, що їй це навіть в голову не прийшло. Двері знову відчинилися, увійшов секретар — немолодий, спокійний, звичний як чурчхела. Сталін пішов йому назустріч.

— Термінова, — тихо сказав секретар, протягуючи Сталіну бланк.

Парламенти Белуджистану, Гуджарату й Кашміру вотували негайне відокремлення від Британської імперії, на обговорення було поставлене питання про встановлення радянської форми управління. Цікаво,

подумав Сталін. Ради депутатів за багатопартійності. Зараз це цілком може вийти.

— Коли одержана? — запитав Сталін, складаючи навпіл, а потім ще навпіл, синій бланк і ховаючи його в нагрудну кишеню френча.

— Сім хвилин тому.

Сталін акуратно застебнув ґудзичок кишені й схвально кивнув. Секретар теж кивнув, але залишився стояти.

— Що ще?

— Поки ви тут радилися, Бухарін заїжджав перед колегією в Агропромі. Залишив травневий "Ленінград" з останньою підбіркою Мандельштама. Тільки просив прочитати до завтра, — тут же додав секретар, співчутливо ворухнувши плечем. — Він і так, каже, ледве вибив на день. Внучка лапу наклала, хоче негайно дати якійсь шкільній подрузі... твір їм там, чи що, з ходу задали... Він до ладу не пояснив, поспішав.

— Спробую, — незадоволено мовив Сталін, обернувся і, згорбившись, сунувши руки до кишень брюк, знову почвалав уздовж столу, напівголосно бурчачи по-грузинському: "Це ж скільки тепер пишуть... і добре ж пишуть... хоч зовсім не спи..."

Біля Ірн він зупинився і, відразу перемкнувшись, перепитав:

— Сімсот метрів? Зовсім поряд, а я не знаю. Якщо час буде, зводи мене якось.

У стенографістки заблищали очі від задоволення й дитячої пихатості.

— Тільки коли народу трохи менше.

— Завтра! — випалила вона. — Годині о десятій вечора — давайте?

— Намітимо поки що так.

Годинник пробив другу, і відразу ж інші, двостулкові двері важко розчинилися, мов жахлива морська раковина, й впустили Молотова. Обличчя Молотова було сірим. Як ми старіємо, знову подумав Сталін, поспішно йдучи назустріч Молотову, і порухом брів вказав було стенографістці на її місце. Але ту й так вже змело з підвіконня — тільки димілася в попільничці не погашена цигарка та уривчасто клацнула, закриваючись, сумочка, в яку Іра увіпхнула свої модні окуляри. Сталін підійшов до Молотова впритул і з несподіваним роздратуванням сказав:

— Назад з ними не їзди. Для супроводу й перекладача вистачить. Потрібно ж тобі колись відпочивати.

Очі Молотова під набряклими повіками стали веселими.

— З ними не поїду. В наркомат поїду.

— Щось термінове? — обережно запитав Сталін.

Молотів знизав плечима.

— Розібратися треба. В усякому разі, перспективне.

Сталін глибоко зітхнув, приплющив очі, внутрішньо мобілізуючись, відмовляючись від усього, не потрібного на даний момент, а потім сказав:

— Ну, почали.

Молотів зробив два кроки назад і, вже знаходячись в приймальні, голосно вимовив:

— Прошу вас, панове.

Вони увійшли. Сталін кожному потиснув руку, главі делегації лорду Тауні — трохи міцніше й триваліше, ніж іншим. Повсідалися. Коротко, дерев'яно простукали по підлозі стільці. Швидким поглядом Сталін покосився на стенографістку, що завмерла в повній готовності над кипою чистих аркушів, машинально зайнявся було люлькою й тут же відклав її. Відчув, як здивований погляд Молотова слизнув по його руках, що незбагненним чином відмовилися від повсякчасної забави. Зчепив пальці, втупився на лорда Тауні, що сидів напроти. Майнула нетривала мовчанка.

— Ми в повній мірі звітуємо собі, панове, що, перебуваючи в опозиції зараз, ви не в змозі в бажаній вами мірі впливати на політику рідної країни, процвітання якої для вас, як і для всього людства, необхідне й бажане, — розпочав Сталін неквапом. — Проте не товаришу Сталіну оповідати вам про те, яким авторитетом та могутністю володіє ваша партія, сподівання скількох мільйонів людей вона прагне виразити та здійснити. Ми не лише раді зустрічі — ми розраховуємо на неї.

Забубонів, стримано й вагомо гарчачи звуком "р", перекладач. Американує, подумав Сталін, відзначаючи, як не по-англійськи пружно прокочуються "просперіті", "пауер", "парті". Голлівудських відеокасет надивився. Втім, не тільки. Він же диплом, пригадав Сталін, по Уїтмену писав. А ось у нас прижився — прийшов поднатаскатися в розмовній перед аспірантурою, і якось цікаво йому тут здалося. Славний хлопчик, добросовісний, не честолюбний.

— Нам добре пам'ятні тридцяті роки. Багацько урядів здійснило тоді низку недалекоглядних, авантюристських дій, і світ був на волосинку від катастрофи. Тут і там есесівці всіх мастей лізли до влади,

сподіваючись використовувати державні апарати примусу для того, щоб перешкодити розпочатому підйому людства на принципово новий ступінь розвитку, на якому цим бандитам вже не залишилося б місця. Багацько країн пройшло тоді через який-небудь свій "пивний путч"... — Сиві слова, напівзмиті хвилями наступних турбот, такі, що втратили грізний сенс, солодкими карамельками прослизали в роті. Це була молодість, її знаки, її плоть. Краще за вчорашній день Сталін пам'ятав той час, і дотепер по-старечому стискалося серце від гордощів за своїх, варто було лише воскресити у пам'яті повідомлення, імена... А як країна зустріла двадцятиріччя Жовтня!

— Я не зупинятимусь детально на проблемі виникнення терористичного тоталітаризму двадцятого століття. Відомо, що небачене зростання населення, ускладнення економіки, посилення взаємозалежності господарських одиниць, зробили старі моделі соціальної організації безпорадними. Виникла необхідність створити модель, яка в змозі була б впоратися з наростаючим розлагодженням усіх соціальних вічок. У принципі можливі були лише два шляхи. Перший і єдино перспективний — це підйом на новий рівень етики та взаєморозуміння, а, отже, і освіти, і відповідальності, і самостійності кожної людини з тим, щоб нікому фактично вже не було б потрібне керування, а потрібні були б тільки інформування та свобода дій. Другий — протилежний: різке зміцнення та деталізація державного управління кожною людиною, постійне приписування згори, що, коли й кому належить

робити, — що неминуче супроводжується тотальним одуренням, тотальною апатією, тотальними стеженням та терором. Зрозуміло, що це шлях тупиковий, оскільки він не зменшує, а збільшує розрив між наростаючою складністю світу та осмисленням його людьми. Третього шляху не було й немає. Тому історія абсолютно закономірно породила комунізм в якості засобу реалізації першого шляху і, потім, фашизм в якості засобу блокування першого шляху за допомогою реалізації шляху другого. У цьому й лише в цьому сенсі можна, на жаль, сказати, що комунізм породив фашизм. Природною ударною силою комунізму є

інтелігенти, що прагнуть усіх людей підняти до себе, — я маю на увазі інтелігентів зі всіх соціальних груп, від робочих та селян до державного апарату. Природною ударною силою фашизму є посередності, що прагнуть всіх опустити до себе — знову ж таки зі всіх соціальних груп, від державного апарату до робочих та селян.

Сталін замовк, заговорив перекладач. Двадцятиріччя, продовжував розмірковувати Сталін. Що таке двадцять років? Він зиркнув на стенографістку: голова набік, рука кутасто летить над папером, чорні кучерики, що здригаються від різких рухів, звісилися на лоб, смішно прикушений кінчик язика..

Завершила. Озирнулася на Сталіна, відчувши його погляд, — картинно надула щоки, зображаючи, як віддихується, потрусила рукою. Сталін зробив їй строге обличчя, вона безгучно засміялася — така, що чекає, зібрана до межі. Двадцятиріччя. Довірливість, енергія, пристрасна жага щастя, до якого, здається, рукою подати. Яка спокуса була спожити цю силу бездушно, як силу падаючої води споживають на ГЕС! Яка безпрецедентна концентрація зусиль увижалася! Якщо люди вірять, неекономно начебто давати їм думати — а багатьох заздалегідь ще й навчати думати. Набагато швидше та простіше веліти. Задля організованості. Задля блага країни. Та й для простоти управління... Добре, що вчасно вистачило розуму й такту зрозуміти: організованість та єдність — не одне й те саме. Організованість на п'ять-сім років — це справа немудряща, навіть недоброї пам'яті Гітлер зумів її сколотити в своїй банді, а пуття? Лише з'ясувалося, що не можна воювати, організованість ця обернулася розвалом підконтрольного НСДАП сектору економіки, велеречивим отупінням, корупцією, винищенням творчого потенціалу й поголовною гризнею. Випробування миром набагато вірніше, ніж випробування війною. Варто потримати таку організованість в стані зовнішнього спокою декілька років — і вона отруюється продуктами власного розпаду.

— Ми вважаємо, — знову заговорив Сталін, — що країни, які досі не встали явно на який-небудь з цих двох шляхів, зазнають впливу обох

тенденцій і фактично впродовж більш, ніж півстоліття, знаходяться в стані нестійкої рівноваги, причому всередині їхньої інтегральної структури існують як комуністичні, так і фашистські елементи. Перші забезпечують збереження культурно-промислової дієздатності цих країн, другі — збереження в недоторканності їхнього політичного порядку. Проте балансування старого порядку на взаємопригнічуванні двох нових тенденцій не може бути вічним. Фашизм завжди рветься до насильства, і, якщо він позбавлений можливості здійснювати його явно, він здійснює його потай, і чим далі, тим лютіше. В цих умовах стає особливо важливою боротьба всіх антитоталітарних сил за кожну людину, за кожен паросток совісті й доброти. В нас уже є досвід такої спільної боротьби. Саме союз Комінтерну, Соцінтерну, буржуазно-демократичних урядів та партій присік усі спроби тоталітарно-фашистських угрупувань прорватися до державної влади в Італії, Японії, Німеччині, Угорщині, Франції, Іспанії і, — він зробив поважний кивок у бік лорда Тауні та його колег, — в деяких країнах Британської співдружності. Зараз, з висоти історичної перспективи, можна сказати абсолютно впевнено: ця наша спільна перемога запобігла війні, яка напевно виявилася б куди більш кровопролитною, ніж так звана світова, тобто війна 1914-1918 років. Катастрофічні наслідки війни, розпочнися вона в сорокових, просто важко собі уявити. Особливо якщо врахувати, що атомна зброя, вочевидь, могла бути розроблена вже в ході війни і тоді ж застосована.

Сталін встав. Стоячи дочекався, коли перекладач завершить.

— Зате наслідки війни, почнися вона тепер, в кінці восьмидесятих, уявити собі неважко, — сказав він, підвищивши голос, і дав перекладачу окрему паузу на одну цю коротеньку фразу. Потім продовжував:

— Те, що до даного моменту уряди майже всіх країн планети пов'язані один з одним угодами про мир, те, що з одна тисяча дев'ятсот шістдесят третього року жодна з держав не виробляє ані атомної, ані хімічної зброї, а також усі інші втішні факти політичного життя останніх десятиліть, на жаль, не дають нині підстав для цілковитого

заспокоєння. Розгромлений у відкритому бою за державну владу тоталітаризм пішов на дно, але від цього не став менш небезпечним. Фашистські елементи, які існують в країнах нестійкої рівноваги, фактично створили свій інтернаціонал, свою багатомільйонну підпільну державу, супермафію терористів. Винищування прогресивних діячів — по суті цвіту людства — це війна, це геноцид. Кеннеді, Альєнде, Моро, Ганді, Пальме... А нескінченні захоплення й знищення заручників? Це війна, фашизм з підпілля все ж таки розв'язав її. Те, що вона не оголошена, не змінює справи й лише грає на руку мракобісам. Останні роки ми можемо вести мову про її ескалацію. Вже десятки разів надходили повідомлення про нез'ясовані зникнення з арсеналів ракетно-ядерних боєприпасів, які й дотепер невідомо навіщо існують. Супротивник озброюється. Як завжди шляхом грабунку. Ми з вами створюємо — фашизм використовує. Тиждень тому наша електронна розвідка достовірно виявила факт невідомим чином проведеного перепрограмування уругвайського супутника зв'язку "Челеста-27". Виявляється, впродовж невідомо якого часу цей, шість років тому запущений, супутник виконував функції координуючого центру наведення невідомо де й невідомо ким встановлених стратегічних ракет. Хто їх встановив? Куди вони спрямовані? Ми повідомили Уругвай про виявлений факт і порекомендували зняти супутник з орбіти для дослідження його електроніки, але буквально через чверть години по тому, як нота була вручена уругвайському уряду, супутник за сигналом із Землі вибухнув. Сигнал був надісланий з досі не виявленого потужного мобільного передавача з болотистих джунглів межиріччя Уругваю та Парани, на південний захід від водоспаду Ігуасу.

Коли перекладач завершив, англійці збуджено й дещо похмуро зашепотілись. Вибух "Челести" — супутника англійського виробництва, до речі — не був для них новиною, але передісторія вибуху виявилася громом серед ясного неба.

— Ми зобов'язані негайно оволодіти стратегічною ініціативою в цій війні. Оборонні поліцейські акції, що від випадку до випадку здійснюються то однією, то іншою країною, вочевидь, неефективні та

об'єктивно є потуранням. Сподіватися, нібито хвороба мине тому, що ми заганяємо її все глибше, більше не можна. Ми ризикуємо дочекатися моменту, коли, озброєні вкраденою у нас з вами зброєю, есесівці восьмидесятих спробують знову вступити у відкриту боротьбу за явну, легальну владу. Така катастрофа не потрібна ані вашому, ані нашому устрою, ані вашим, ані нашим добрим людям. Наша країна пропонує розробити глобальну систему активної боротьби з підпільним терористичним інтернаціоналом, що включає координовану діяльність не тільки відомств, відповідальних за демократичну просвіту населення, не тільки поліцейських сил держав але, за необхідності, і їхніх основних армійських формувань. Проект заходів щодо встановлення тісного антифашистського контакту між міністерствами культури і між розвідками та контррозвідками держав, а також щодо укладення, не побоюся цих слів, колективного військового союзу, ми послідовно доводимо до відому урядів всіх країн.

Англійці якось сколихнулися, але цього разу безгучно. Сталін важко опустився назад на свій стілець.

— Відповідні меморандуми вже надіслані пану президенту США і товаришу голові КПК. Три години тому ми мали довірчу бесіду з відповідальним представником німецького керівництва, який тепер, ймовірно, вже підлітає до Берліна. Наша позиція цілком співпала з позицією Німеччини. Завтра товариш Сталін зустрінеться з паном міністром зовнішніх стосунків Французької Республіки. Попередні бесіди пана міністра з товаришем Молотовим дають підстави для найпозитивніших пропозицій. Пасионарія, — Сталін трохи посміхнувся, із задоволенням вимовивши ще одне слово молодості, — і Рубен вже в Мехіко. Думаю, ви, як і ми, дивилися по космобаченню, як їх зустрічали.

Сталін відкинувся на спинку стільця, даючи перекладачу зрозуміти, що знов

настала його черга. З-під напівопущених повік обдивився англійців.

— Уряд її величності поки що не визначив свого ставлення до наших зусиль, — промовив він потім. — Ми були б радими почути ваші міркування, панове.

Настала пауза. Гості переглянулися. Чутно було, як цокає годинник. Користуючись ненавмисним передихом, Іра миттєво витрусила цигарку, ухопила її губами, сунулася за сірниками. На її обличчі відбилася розгуба. Пильні англійці вхопилися за можливість заповнити мовчанку. З якоюсь гротесковою одночасністю у кожного в руці з'явилося по запальничці — жодної однакової, — пролунало множинне

клацання, і до Іри з різних боків протягнулися руки з тріпотливими вогниками. Іра знічено, майже перелякано, обвела їх поглядом, щоки її спалахнули.

— Ой, спасибі... я не...

Сталін для чогось поляскав себе по кишенях, знаючи, що сірників немає, — він тому й відклав люльку, так здивувавши цим Молотова, який вчасно згадав про це. На Іру тепер дивилися всі. Вона втягнула голову в плечі, потім відчайдушно схопилася на рівні. Тоненька, порівчаста, з величезними опуклими очима, вона й без окулярів нагадувала бабку.

— Я зараз! — затинаючись від власної хоробрості, випалила вона. — Я... у дівчаток з шифровалки стрільну! Товариш Сталін, для... для вас узяти?

Сталін заперечливо похитав головою. Іра кинулася до дверей, — віддаляючись, протанцьовувала перед англійцями фірмова наліпка "Г.Геринг верке" на її джинсах. Оката, подумав Сталін. Молотов не зрозумів, а вона зрозуміла. Запальнички в різнобій поховалися.

— Це чарівно, — напівголосно промовив один з гостей. — Я напишу про це. Чільник першої держави світу перериває важливе засідання через каприз стенографістки! Бачить бог, напишу.

Перекладач, схилившись до вуха Сталіна, забурмотів по-російськи, задоволено посміхаючись в хіпувату свою борідку. Молотів докірливо прошепотів:

— Ти дуже балуєш молодих, Сосо.

Сталін дивився просто перед собою, обличчя його було незворушне.

— Для вас, панове, це чарівно, екзотично і не зовсім зрозуміло, — сказав він. — Для нас — природно.

— ...Бат нэчэрал форі аз, — гордовито налягаючи на "р", відбарабанив перекладач.

Пам'ять Сталіна знову зісковзнула до початку. Це була, мабуть, найважча зваба — тому що дійсно всього не вистачало. Дійсно доводилося підгодовувати, як курчат для царської кухні, тих, хто на дану мить уявлявся важливішим, а інших залишати очікувати кращих днів... Двадцяті роки, о, двадцяті роки. Як все було чревате.

— Більшовики покінчили зі стародавнім антагонізмом Юпітера та бика, — посміхнувшись, промовив Сталін. — Або ж можна всім, або ж не можна нікому. Бо лишень виникають більш-менш узаконені привілеї, люди перестають займатися справою. Починається потворна бійка за місце біля годівниці та загальне озлоблення. Все встає догори дригом, мораль стає сміховиськом і знаком життєвої непристосованості. В газетах казенними фразами хвалять самовідданих героїв праці і закликають їх продовжувати самовіддаватися, а дари природи, квартири, дачі та красиві дівчата, — англійці, як за командою, обернулися на двері, в які вибігла Іра, — дістаються політичним

авантюристам і злодіям. Хто совістливіший та талановитіший, взагалі не сунеться в цю багнюку. Але й не знайде собі застосування. Можливість впливати на хід справ починає надаватися лише після відмови від етики й таланту — але неважко уявити, яким виявляється такий вплив. Попутно виникає ще одне збочення: престижність, модність неробства. Якщо сиджу, склавши руки, значить чесний і талановитий! — Годинник пробив чверть на третю. Сталін дочекався, коли згасне мідний стогін, і закінчив: — Великий Маркс більш, ніж століття тому сформулював ці істини. Соціальна практика підтвердила їх неодноразово.

— А хто ж запише цю тираду? — весело прошепотів йому на вухо Молотів. Сталін скрушно гойднув головою і поклав руку йому на коліно.

Жест був вдячним. Ще на XX з'їзді Зощенко поремствував Сталіну, що той з роками починає не говорити, а віщати. З тих пір Сталін не раз просив друзів при кожному подібному випадку негайно "збивати його з котурнів".

Нарада закінчилася на початку п'ятого. Пішли англійці, Молотів пішов — втомлено сновигаючи спорожнілим кабінетом, Сталін незабаром почув з вулиці його гучні, самотні кроки. Потім виразно дзенькнули ключі, відчинилися й зачинилися дверцята машини. Відсвіт фар, що спалахнули, трохи похитнув прямокутну темряву вікна. Настирливо, тривало продзюрчав стартер й замовк. Знову задзюркотів тривало й безплідно. Тижнів зо два вже Молотов скаржився на запалювання, але так, видно, й не викроїв часу доїхати до станції техобслуговування. Нарешті, двигун все ж таки фиркнув з незадоволенням, співуче шурхотіння глайдера потекло повз вікон до Спаської брами й швидко потонуло в прозорій досвітковій тиші. Іра теж збиралася додому, розклала по ящиках папери, потім спорожнила сумочку на стіл, відібрала найнеобхідніше й запхала назад, інше залишивши просто на столі. Страшно було подумати нести опісля такої ночі на плечі зайву вагу. Зловивши погляд Сталіна, вона розслаблено похитала головою і чесно сказала:

— Просто пливе все.

— Зате ж цікаво, — майже прохально сказав Сталін. Він знав, що дівчина не збирається працювати тут тривалий час, і шкодував за це. — Як на цей раз — сподобалося?

Вона не відразу втямила. Перше, що прийшло їй в голову, — це що він над

нею підсміюється. Вона переживала свою нетактовність. Потім пригадала, як на початку ночі схвалювала хід бесіди з фон Ратцем та його компанією.

— Так не дуже, — зізналася вона. — Якось ви з ними... як з товаришами. Я б!... — вона стиснула кулачок і смішно їм потрусила, зображаючи жорсткість позиції. — Ось хоч Індія — такий політичний козир! А ви навіть не згадали.

— Звідки ти знаєш про Індію?

Вона смикнула плечиком, відкопилила нижню губу.

— А всі знають. Дівки в шифрувальному пляшку шампузи розплескали на радощах, що там так здорово все влаштовується. Я прохала мені ковток залишити, — зітхнула вона, — так вже пів на п'яту...

— Послухай, козир. Політика — не гра в підкидного. Не хитрість, а турбота. Навіщо їх кривдити? Товариш Мао, пам'ятаю, любив цитувати когось зі своїх стародавніх даосів. Якщо, прагнучи до мети, докладеш трохи менше зусиль, чим треба, доможешся свого, хай не повною мірою або із запізненням. Але якщо прикладеш хоч трохи більше — доможешся прямо протилежного. Так важко дотримати точну міру, товариш Мао далеко не завжди сам це вмів... Люди тривалий час не вірили ані в себе,

ані в ближніх своїх, тому звикли, що чим більше чавити, чим більше тиснути — тим краще. Звикли боятися недостаратися. Але перестаратися — страшніше.

Іра кивнула. Ні, подумав Сталін, не чує. Шкода. Це треба знати, це буває й з окремими людьми, не тільки з державами. Як правило — з гарними людьми, з тими, хто намагається подолати природний, але тваринний егоїзм стосунків: ледь що не по мені — пішов до дідька. Можуть, можуть траплятися в житті помилки, яких потім не виправити перебором однорідних варіантів, борсайся хоч двадцять років. І якщо не встигнути повернути круто, їх виправляє лише саме життя, сама історія, єдиним доступним їй методом — методом безнаркозної хірургії, відтинаючи все віяло рішень, що випливають з прийнятого колись невірного посилання. Але скільки ж крові ллється! І образливіше, не справедливіше за усе те, що чим більше сил, завзятості, мистецтва витрачається на маневрування, що подовжує кризу, тим страшніше виявляється кінцева катастрофа. На початку століття Росія дуже добре це взнала, не дай боже було б взнати ще раз.

— Тобі куди їхати? — запитав він.

— В Кузьмінки.

— Далеко.

— А нічого. До Кузнецького погуляю, якраз і метро пустять, тут пряма гілка... До побачення, товаришу Сталін. Вибачте. З цими сірниками чортовими...

— Дурниці, Іро, дурниці. Ти мені, навпаки, дуже допомогла. Я на машині — може, підвезти?

— Ні, дякую. Я насправді подихати хочу.

— Одна вночі не боїшся?

— Ну, ви скажете!

Вона вийшла, прощально кивнувши йому в дверях, і відразу увійшов секретар. Його очі виблискували торжеством.

— Що? — запитав Сталін, мріючи вже приступити нарешті до Осіних віршів. — Невже Микола ще днинку накинув на прочитання?

— Це ні, — мовив секретар. — Але з Капустіна Яру — телеграма. — Сталін підібрався. — Підписано: Лангемак, Корольов. Двигун пропрацював двісті сімнадцять годин, магнітна пастка не збоїла жодного разу. — Сталін задоволено повів шиєю. — Сахаров вважає, що цього достатньо для виходу на субрелятивістські швидкості. Наступне випробування вони планують на космос.

— Відмінно, — сказав Сталін.

— І сорок сім хвилин тому, — зовсім недбало додав секретар, — Вавилов дзвонив.

— Що сказав?

Секретар витримав театральну паузу мистецькі, а потім уповільненим важким рухом здійняв великого пальця.

— Заколосилося? — видихнув Сталін і, від поспішності пригинаючись та клишоножачи, кинувся до телефону.

— Просив, коли звільнитеся, зателефонувати до нього, — вже відверто пустуючи, повідомив секретар навздогін. Не обертаючись,

Сталін лівою рукою показав йому кулака. Правицею зачепив слухавку, ледь не впустив, стиснув так,

що пластмаса рипнула. Трохи тремтячими від радісного хвилювання пальцями набрав код.

— Він ще сказав знаєте що? — неголосно промовив секретар. — Що

тепер, як би знадобилося, ми змогли б прогодувати увесь світ.

— Аральський філіал? — хрипко запитав Сталін. — Сталін біля апарату. З Дослідною ділянкою з'єднайте мене, будь ласка, з Миколою Івановичем. Якщо

він ще не спить.

Іра йшла по безлюдному нічному місту. Площа, що цокотіла під ногами, здавалася в темряві нескінченною, але образливо швидко нагромадилася попереду спляча брила готелю. Сміючись від шкодливого задоволення — приємно й дивно було не спускатися до підземного переходу, — Іра згори перетнула проспект Маркса, застиглий в помаранчевому світлі ліхтарів. Машин не зустрічалося зовсім, лише одного разу десь за Манежем майже безгучно — тільки шипіння розітнутого повітря із запізненням долетіло здалеку — пройшов, світячи габаритами, самотній легковий глайдер. Було так добре, що хотілося закохатися. Бузок перед Великим театром божеволів, спливаючи ароматом, величезні кисті примарно біліли в густому, настойному мороці. Шелестів летучими струменями фонтан, його звук супроводжував Іру ледь не до ЦУМу, що таємничо світив черговим освітленням зі скляної глибини. Вона проминула ЦУМ, вийшла до Кузнецького мосту.

Тут її зупинили. Позавчора вночі двоє туристів-автостоповців з Уганди намагалися висадити міст, укріпивши на одному з биків точкову

міну. Тероризм, будь він клятий, ні-ні та й до нас щось проскочить... Терористів узяли, звісно, але поки в органах швидко розмотували цю справу — протягнути "точку" через кордон лжеугандійці аж ніяк не могли, значить, вони одержали її вже тут, швидше за все, в якомусь з посольств, — мости на всяк випадок охороняли добровольці з тих, кому не заснути, допоки не виправлено зненацька виявлений непорядок. На тротуарі стояв рудий туристичний намет, з нього смачно пахло кавою, два баси про щось приглушено сперечалися всередині. Спершись рукою на гранітний парапет набережної, чергував високий худий чоловік у білих брюках і квітчастій безрукавці навипуск — на грудях інфрачервоний далекогляд, на плечі ротний променекид Стечкіна, більш схожий на потужну фоторушницю, ніж на зброю.

Помітивши Іру, він відштовхнувся від парапету й неквапом пішов їй назустріч. Іра

заусміхалася. "...Тепер уяви — конвеєр, двадцять сім операцій в секунду, і так з години на годину!" — голосно сказали в наметі. Черговий підійшов до Іри. В нього було обличчя старого путилівця з історичного фільму і пальці піаніста або нейрохірурга. Він збентежено пригладив сиві вуса й запитав, по-хохляцкі м'яко видихаючи добродушне "г":

— Почекай, донько. На ту сторону, чи що?

— Ага, — відповіла Іра.

— Тоді вже покажи документи, будь ласка, — явно соромлячись, попросив він.

Іра покивала й полізла до сумочці. Косметичка, парфуми, ключі від квартири, ключі від мотоцикла, гребінець, том Акутагави — в метро читати, власне стереофото в безсоромному купальнику — на випадок подарувати, якщо якийсь хлопець пристане та сподобається, затертий

п'ятак, залишений на згадку опісля того, як гроші зникли з побутового вжитку... Нема паспорту. Так, ще раз. Косметичка. Всередину не влізе, але все ж таки... Вона розкрила, звідти посипалося. І тут вона згадала.

— Фу ти! — вона навіть засміялася від полегшення. — От гава! Я ж його на столі залишила!

— Артеме! — почулося з намету. — Каву будеш?

— Звичайно буду! Зараз!.. На якому ще столі?

— Та на роботі... В Кремлі. Ви зателефонуйте товаришу Сталіну або секретарю, запитайте: Іра Гольдбурт — є така? Вам прикмети скажуть або... Ой. Ну, я не знаю.

— Ти що кажеш, метелику? Шоста година! Там або розійшлися, або сплять давно.

— Ну так — сплять... Я третій тиждень там працюю, так і не зрозуміла, коли

вони сплять.

Артем співчутливо кивнув головою.

— І як тобі там?

Іра лишень зітхнула.

— Серйозно все — аж моторошно. І страшно — аби чогось неправильно та не зробити. Сьогодні от отчебучила — думала, згорю! — Вона знову зітхнула. — Я люблю, коли всі на вухах стоять. З дітьми о-бо-жаю! Я ж до педвузу подавала, півбалу недобрала, уявляєте?

Стенографію, дуринда, вивчила — конспекти писати... — Іра смикнула плечем. — Щоправда, стенографія-то як раз і стала в нагоді... Влітку знову подаватиму, обов'язково.

Артем посміхався.

— Гаразд, дуй уперед. На тому посту скажеш — Артем пропустив, мовляв, я тебе знаю, з батьком твоїм ми давні друзі. Батька твого як звуть?

— А я дитдомівська, — сказала Іра. — В мене батька немає, і мами теж.

У чергового обвисли вуса. З намету висунулася кругла голова й сварливо повідомила:

— Вичахає, Артеме!

— Почекай ти! Як же це, дівчинко... де ж?

— Там, — знехотя вимовила Іра й рвучко закрила сумочку. — В богом вибраній країні. Їх довго не випускали, не давали дозволу... а як п'ятиденна війна розпочалася, всіх, хто у відмові сидів, відразу мобілізували... Сиріт потім Червоний Хрест розвіз у ті країни, куди хотіли виїхати батьки.

— О, Господи, — сказав черговий. — Ти що ж... зовсім одна?

— Чому? — образилася Іра. — В мене старший брат є, кібернетик. Зараз у підводники пішов. Я до нього щоліта їжджу, на човні була. Знаєте, як цікаво?

— Знаю, — трохи хрипко мовив Артем і тихесенько кахикнув, прочищаючи горло. Обережно торкнувся Іриного плеча. Іра нявкнула.

— Каву хочеш? — безпорадно запитав черговий.

— Ні, дякую, Артеме. Я пішла б, а? Усю ніч креслила, то німці, то англійці...

Артем кивнув, вийняв з нагрудної кишені коробочок радіофону. Звичним рухом зробив з трьох пальців якусь "козу", недбало тицьнув у клавіатуру. Тьмяно блиснувши, вистрибнула антена, радіофон зашипів.

— Пал Семенич? Привіт! Слухай, я до тебе дівчинку пропускаю.

— Та ти що? — запитав радіофон. — Навіщо мені дівчинка?

— Гарна дівчинка, тільки документ на роботі залишила. Не гнати ж її назад, сам розсуди.

— Щось дівчинка твоя заробилася, — з єхидцею мовив радіофон. — Пропускай, гаразд.

— Ну от і добре. Бувай.

— Стій, стій, Артеме Григоровичу! Тут Вацлав все ж таки телефонував, кланявся тобі.

— Телефонував? Чому не прийшов-то?

— Інтеграл якийсь добивав. Забув, каже, про час.

— Зрозуміло, — з якоюсь поважною заздрістю сказав Артем. — Талановитий, чортисько...

Радіофон гмикнув і промовив:

— А хто зараз не талановитий? Коли робота в радість...

— Все ж таки по-різному.

— Ну, знаєш, Артеме Григоровичу, це як зріст. У кого метр сімдесят, а в кого два п'ять. Але, загалом, до життя всі придатні. А без зросту зовсім —

не буває.

Артем засміявся.

— Ти пропаганди-ист! Щось я тобі сказати ще хотів... Так! Тут знову приходив цей вчорашній дивак.

— Який?

— Ну, пам'ятаєш: як пройти на вулицю Кузнецький міст? Мені потрібен Виставковий зал Союзу художників...

— І що цей художник хотів?

— Порозмовляти, я так розумію. Безсоння в нього, чи що?.. Який же це, каже, міст, якщо в час "пік" тут машин більше, ніж води?

— Треба ж, розумний якій. А ти пояснив йому, що, наприклад... ну птах, навіть якщо крильця склав і ходить по траві, все одно птах, а не миша! Або от соціалізм — що ти з ним не роби...

— Пал Семенич, пробач, я передзвоню. Дівчинка тут просто засинає.

— Так я нічого, — винувато пробурмотіла Іра, розліплюючи очі. — Повіки тільки опустила.

— От я й бачу.

— Давай, — сказав радіофон. — Хай гуляє й нічого поганого не думає. Зв'язок закінчую.

— А я ніколи нічого поганого не думаю, — заявила Іра. — З чого б це?

На мить вставши навшпиньки, вона цмокнула Артема в зморшкувату щоку — той

навіть крякнув від несподіванки, — а потім дунула через міст.

Вона любила мости за свободу й вітер. Місто начебто змахнули вдалечінь, на край, залишилося лише головне: небо й річка. По річці тягнуло просторою прохолодою, відчувалося: скоро розвидниться. Розриви хмар наливалися яскраво-червоним соком, і по нерухомо лежачій глибоко внизу чистій воді повільно линули рожеві дзеркала. Було так весело мчати в досвітковій порожнечі, що Іра зненацька загорлала з піратською хрипотою якусь нісенітницю, дзвінко відбиваючи каблуками тільки-но вигаданий рвучкий ритм і час від часу перестрибуючи через калюжі, які залишив теплий дощ, що пройшов ввечері.

Переклад українською: Олексій Кацай, 2007 р.